Marnix Krop

Wim Kok

Een leven op eigen kracht

Deel 1. Voor zijn mensen, 1938-1994

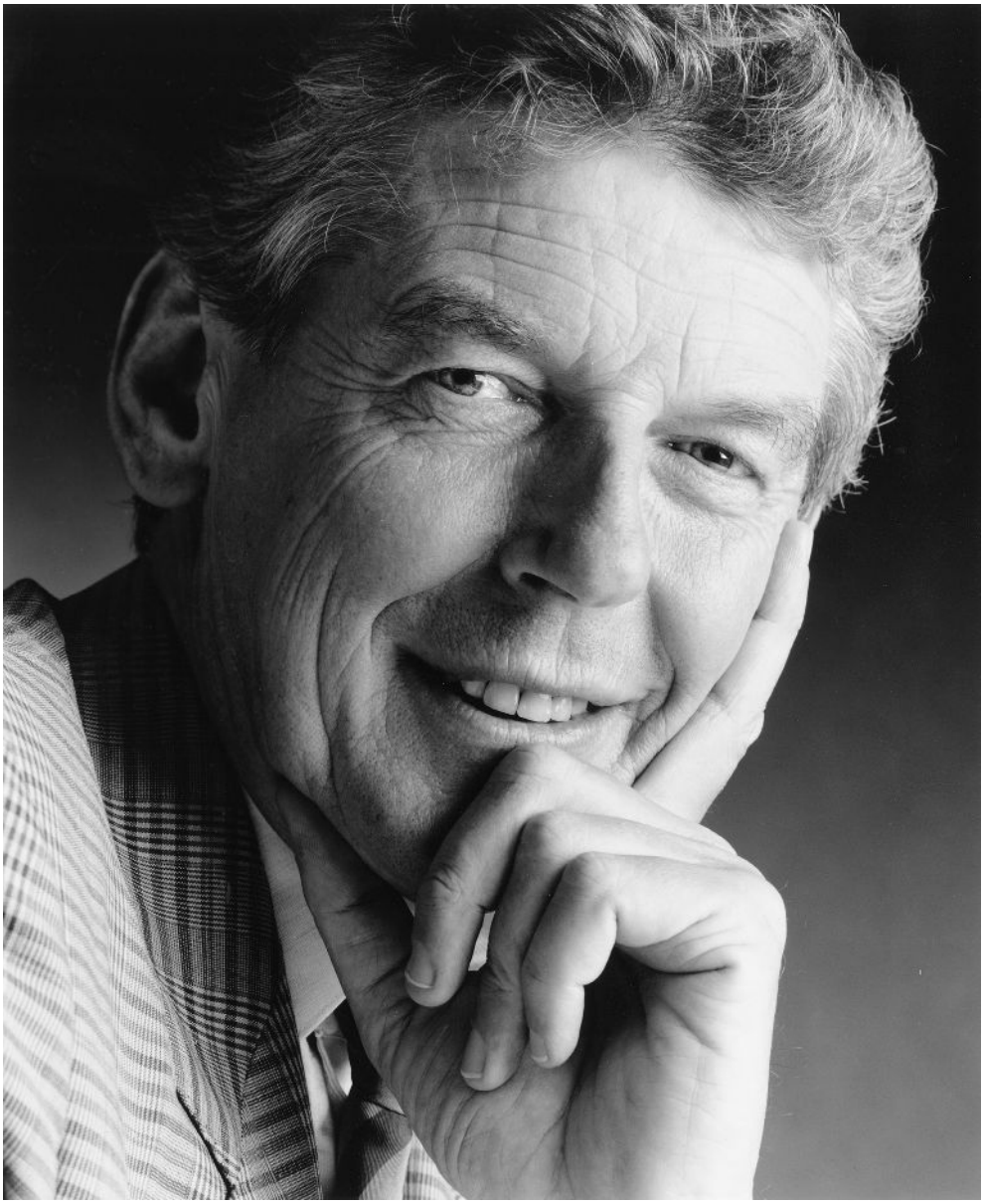
2019 Prometheus Amsterdam

Deze publicatie is mede tot stand gekomen dankzij een bijdrage uit het door het Prins Bernhard Cultuurfonds beheerde R.O. van Gennep Fonds alsook een bijdrage van de FNV.

In het kader van de biografie van Wim Kok is de auteur benoemd tot fellow van de Wiardi Beckman Stichting.

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden te achterhalen. Aan hen die desondanks menen aanspraak te kunnen maken op enig recht, wordt verzocht contact op te nemen met Uitgeverij Prometheus, Postbus 1662, 1000 BR Amsterdam.

© 2019 Marnix Krop
Omslagontwerp Suzan Beijer
Foto omslag Jaap Rozema
Foto auteur Peter Hilz/Hollandse Hoogte
Lithografie omslag en binnenwerk BFC, Bert van der Horst, Amersfoort
Zetwerk en opmaak Willem Morelis
www.uitgeverijprometheus.nl
ISBN 978 90 446 3284 2

WIM KOK IN 1989: MINISTER VAN FINANCIËN EN VICEPREMIER VAN HET KABINET-LUBBERS III.

Inleiding

Wim Kok is definitief geschiedenis. Op 20 oktober 2018 is hij, gestorven aan de complicaties van een hartoperatie, uit de Nederlandse openbaarheid verdwenen. Zijn markante hoofd en zijn krachtige stem zijn in de media niet meer te zien of te horen. Al had hij zestien jaar eerder de politiek verlaten, vergeten was hij toen nog lang niet. Aan veel organisaties, in binnen- en buitenland, leverde hij nog actief bijdragen.[1] Geregeld gaf hij zijn commentaar op gebeurtenissen in het heden of lichtte hij ons bij over delen van zijn verleden. Voor nogal wat Nederlanders was Kok een niet te missen reisgenoot: hij begeleidde hun levenspad en bevorderde hun politiek-maatschappelijke bewustwording. Voor sommigen omstreden of zelfs verguisd, door anderen gewaardeerd en zelfs vereerd, hield zijn erfenis velen bezig. Hij had ook iets van een sfinx, was niet van raadselachtigheden vrij. Hoe het ook zij, Wim Kok liet weinigen onverschillig.

Hoe definitief is iemands geschiedenis? Weten we wel zeker hoe iemands leven verliep en welke betekenis het had? Blijft er noodgedwongen niet veel onbekend? Bij gebrek aan bronnen en getuigenissen? Door wisselende toneelstukken waarin mensen figureren, vaak met schuivende panelen? Wie overziet nu de geschiedenis van een ander? En wordt onze herinnering ook niet vaak bepaald door onze eigen behoeften, door de eisen van onze tijd, door de geest van ons tijdperk? Hoe vaak komt het niet voor dat het beeld van een historische persoon na verloop van tijd verschuift, herwaardering ondergaat? Zijn we ons bewust van de veranderingen die onze collectieve herinnering aan sociaaldemocratische stamvaders als Willem Drees[2] en Joop den Uyl[3] of aan grote premiers als Ruud Lubbers[4] heeft ondergaan? Zal het met Wim Kok ook zo gaan? Signaleerde de grote publieke aandacht voor zijn overlijden misschien de behoefte aan een nieuw oordeel? Het verhaal van zijn leven biedt in elk geval aanknopingspunten voor een open blik op vragen van onze tijd.

Werk, werk, werk en nog eens werk. Het was het devies van Koks eerste kabinet. Zijn persoonlijke geschiedenis getuigde er ook van. Geboren in

een gezin waarin vast werk een luxegoed was, was hij levenslang overtuigd van de noodzaak van betaald werk. Het vormde de rode draad in zijn vakbondsleven en zijn latere politieke loopbaan. Niet alleen omdat betaalde arbeid de basis vormt van materieel overleven en sociale vooruitgang, maar ook omdat hij dit zag als hoeksteen van een democratische samenleving. Natuurlijk kan door nood of beperkingen niet iedereen arbeid verrichten. Voor hen moet er betrouwbare sociale zekerheid zijn. Maar als niet allen werken die kunnen werken, is het lastig hen die dat niet kunnen fatsoenlijk te ondersteunen. Wanneer, zoals nu, de werkloosheid laag is, lijkt dit een overbodige boodschap. Maar ook dan zijn er vele honderdduizenden voor wie betaalde arbeid onbereikbaar lijkt. En internationaal zijn het er vele honderden miljoenen. Bovendien is de wereld van de arbeid sterk in beweging: flexibilisering, digitalisering, robotisering, kunstmatige intelligentie. Werk, werk, werk: de opdracht blijft.

Toegang tot collectieve goederen. Deze vergroot het evenwicht in elke samenleving. Wim Kok was geen gelijkheidsapostel, maar wel zeer gehecht aan sociale rechtvaardigheid. Daarvoor hanteerde hij geen strakke formules, maar voornamelijk zijn gevoel en zijn esthetisch besef. Grote ongelijkheid was niet alleen oneerlijk, maar ook erg lelijk. Vandaar dat hij steeds – met succes – zijn best deed voor een evenwichtige ontwikkeling van inkomens en zich – met minder succes – verzette tegen exorbitante zelfverrijking.[5] Ook vermogens mochten van hem niet al te zeer uit de pas lopen. De economische orde van het kapitalisme stelde hij niet fundamenteel ter discussie, wel meende hij dat de overheid met directe en indirecte beïnvloeding het maatschappelijk proces moest bijsturen. Over de benodigde instrumenten was hij pragmatisch, maar de staatskas moest daarvoor wel op orde zijn. Zorg, onderwijs, huisvesting en cultuur moesten geheel of gedeeltelijk buiten de markt blijven om toegang voor iedereen te kunnen garanderen. Vrouwen en migranten verdienden extra stimulansen. Gelijke kansen ontstaan niet vanzelf.

Duurzaam leven. Het vormde een groene draad in Wim Koks publieke leven, van milieu tot klimaat. Het paste in de ethiek van het 'rode' gezin waarin hij groot werd: hard werken, goed je best doen, zuinig leven en de mensen die het minder hebben niet vergeten. Het ging ook zijn levensstijl kenmerken. Bewust van de prijs der dingen was soberheid zijn devies. Zijn woningen, zijn vakanties, zijn houding, uit alles sprak een afkeer van dik doen en opklopperij. Toen hij premier werd vereiste het protocol wel wat aanpassingen, maar als het even kon, schoot Wim weer in zijn sandalen en zijn wollen trui. Wat zuiniger had gekund was het vlieggedrag dat zijn werkzaamheden en activiteiten met zich meebrachten. Dat besef groeide met voortschrijdend inzicht. Maar dat we er op de wereld ook zijn om deze bewoonbaar aan on-

ze kinderen en kindskinderen door te geven, daarvan getuigde Kok al vroeg. En in zijn beleid maakte hij deze getuigenis steeds zichtbaar. Duurzaamheid als permanent werkstuk.

Internationaal bewustzijn. Nederland is geen eiland, maar een schip op een grote zee. Dit houdt kansen en verplichtingen in. Wim Kok was hiervan al vroeg doordrongen. Als jongen wilde hij radiocorrespondent in het buitenland worden. Hij ging naar Nijenrode om grensoverschrijdend te leren denken. Bij de vakbond ontwikkelde hij zin voor praktisch Europees werk en voor wereldwijde solidariteit. Later droeg hij in verantwoordelijke posities metterdaad aan de Europese eenwording bij. Hij was verbonden met de democratisering in Chili, Polen en Zuid-Afrika. Met Mandela ontwikkelde hij zelfs een vertrouwensband. En Clinton, Blair en Schröder verkenden met hem een Derde Weg. Tot op hoge leeftijd zette Kok zich in voor internationale opdrachten, ook in Nederland zelf: werkgelegenheid, democratie, mensenrechten, integratie, crisisbeheersing. Het buitenland boeide mateloos, er viel zoveel te leren. Maar ook te lijden: het boek Srebrenica sloot nooit. Ons land kan zich niet achter de waterlinie verschuilen: de wereld als werkterrein.

Verbinden. Wim Kok was een bouwer, geen breker. Al vroeg leerde hij het belang van samenwerking. Geen vakbond kan zonder. Liefst over de verzuiling heen: de oprichting van de FNV was Koks grootste huzarenstuk als vakbondsman. Samenwerking is echter niet alleen nodig in eigen kring. Bij hoge nood moeten ook met de overzijde de handen ineen worden geslagen. Het Akkoord van Wassenaar, dat hij in 1982 met de werkgevers sloot, vond het midden tussen herstel van winsten (door loonmatiging) en bestrijding van werkloosheid (via herverdeling van arbeid). Het was Koks vernieuwende bijdrage aan een erna langbeproefd model in de Nederlandse polder. In de politiek vormden de 'paarse' coalities ook een soort ontzuild samenleven. Kok was eigenlijk iets anders van zins, maar sloot dit sociaalliberale verbond uiteindelijk wel in zijn hart. Met stuurmanskunst wist Kok het huwelijk van Willem-Alexander met Máxima zo mogelijk te maken dat het volk rond de kroon bijeenbleef. Aan het einde van paars kon hij nog de juiste toon vinden om de moord op Pim Fortuyn te gedenken en tegelijk de gespannen situatie te de-escaleren. De problemen van de multiculturele samenleving onderkende Kok, maar de verdraagzaamheid wilde hij daar niet aan opofferen. Les voor een fragmenterende samenleving: verbinden is een werkwoord.

Was Wim Kok dan een heilige? Zeker niet. Hij was in menig opzicht een groot man, maar had ook zijn kleinheden. Hij was een aarzelaar, kon erg lang op beslissingen kauwen. Hij was wantrouwig, kon er tijden over doen

voordat hij iemand zijn vertrouwen schonk. Hij was in sociaal opzicht niet sterk, wist in gezelschap niet altijd het juiste woord te vinden, had moeite in de werkrelaties met vrouwen en kon buitensporig humeurig zijn. Hij was loyaal aan zijn omgeving, maar zijn loyaliteiten waren uiteindelijk wel instrumenteel: hij verbond zijn lot nooit aan dat van een ander. Met Rita en hun kinderen als grote uitzonderingen. Met hen had hij een verbond voor altijd. Wim Kok en zijn maats.

Kok nam niet steeds de juiste beslissingen. Zoiets spreekt vanzelf, maar toch. In de opvolging van Den Uyl toonde hij zich weifelmoedig. Zijn inrichting van het eurosysteem had economisch robuuster gemoeten, terwijl zijn weerstand tegen de neoliberale tijdgeest ideologisch minder onbeholpen had kunnen zijn. Zijn Den Uyl-lezing (1995) had meer politiek, minder technocratie moeten bevatten, wat ook gold voor de paarse kabinetten als geheel. Srebrenica: zijn aftreden was moreel hoogstaand, maar het afleggen van de politieke verantwoording had ook eerder gekund (na een parlementaire enquête?). Het besluit in commissariaten te stappen had doordachter kunnen zijn. De WAO-crisis werd juist veroorzaakt door het te lang ontbreken van een besluit. En toen dit uiteindelijk werd genomen, gebeurde het overhaast en werd het slecht gecommuniceerd. Een enorme vertrouwenscrisis was het gevolg. Tegelijk voerde dit weer tot een herrijzenis van Kok als politiek leidsman en droeg dit bij aan zijn uitverkiezing tot premier. Een vooraanstaand politicus kan het niet stellen zonder diepe crises. Tegenslagen maken de man.

Wim Kok was een behoedzaam mens. Beslissingen nam hij doorgaans weloverwogen, zelden handelde hij ondoordacht. Twee keer nam hij een groot risico en daarmee schreef hij meteen geschiedenis. In 1982 nam Kok, gebukt onder de rap groeiende werkloosheid en verlamd door de toenemende machteloosheid van de vakbeweging, in een fractie van een seconde het initiatief voor een grote uitruil met werkgeversvoorzitter Chris van Veen. Binnen twee dagen was het Akkoord van Wassenaar gesloten en was een dreigende loonmaatregel van het kabinet van tafel. De economie, sociale partners en de werkgelegenheid hebben er vele jaren baat bij gehad. In 1994 dreigde Kok, nadat de PvdA bij de verkiezingen ternauwernood de grootste was geworden, in de kabinetsformatie het initiatief te verliezen. Daarmee zou zijn strategische missie om van zijn Partij van de Arbeid een 'natuurlijke' regeringspartij te maken in het ongerede raken. Pardoes schoof hij zichzelf naar voren als de schrijver van een 'proeve' van een nieuw regeerakkoord. Het staatshoofd vond dit een passend idee. Het vormde de basis voor acht jaar premierschap aan het hoofd van een 'paarse' coalitie. Die gok had ook slecht kunnen uitpakken. Wim Kok, de doorzetter.

Waarom verdient iemand een biografie? Omdat zijn of haar leven er als karakteristiek boven uitstak, niet alleen voor tijdgenoten maar ook voor hen die na hen zijn gekomen. Zeker bij Wim Kok is dit het geval, waar hij in ruim dertig jaar openbaar leven grote invloed heeft gehad op politiek en maatschappij, niet alleen in Nederland, maar ook in Europa en zelfs daarbuiten. Wim Kok was tot op heden de bekendste voorzitter van de FNV, een 'historisch' leider van de Partij van de Arbeid en een van Nederlands opmerkelijkste premiers van na de oorlog. Zijn levensverhaal vertelt ons veel over waar we vandaan komen en waar we nu zijn aangekomen. Deze biografie betreft niet alleen een persoon, maar ook zijn partij, zijn vakbond, zijn land, zijn tijd en zijn nog steeds aanhoudende betekenis.

Waarom schrijft iemand een biografie? Niet omdat ik Wim Kok echt kende. Ik kende hem enigszins, maar niet goed. Dat is misschien ook maar beter. Een mengsel van betrokkenheid en afstand lijkt voor een biograaf het meest passend te zijn, ook al ben ik Wim Kok inmiddels wel beter en ook persoonlijker gaan kennen. Dit was immers bedoeld als een biografie van een nog levende persoon. Koks overlijden stond niet in de planning, terwijl interviews met hem deel van de bronnenstudie zouden uitmaken. Gesprekken met zijn vrouw Rita en zijn zoon Marcel vullen dit gat op, maar vervangen zijn stem zeker niet. Dit gemis is een van de redenen geweest voor het besluit deze biografie in tweeën te delen. U, lezer, zou het immers kunnen merken dat Wim Koks biograaf het opeens zonder diens stem moest stellen. Een splitsing zou dit minder problematisch maken.[6]

De splitsing heeft ook een ander voordeel. Deze biedt de gelegenheid de eerste zesenvijftig jaar van Wim Kok uitgebreid te belichten. Vanaf 22 augustus 1994 was hij minister-president van ons land. Hij bleef dit tot 22 juli 2002, bijna acht jaar lang dus. Zo kennen de meeste mensen hem, herinneren zij hem zich. Maar hij had niet alleen een opmerkelijk leven erna, zijn leven ervoor was nog veel opmerkelijker. Zou Kok premier zijn geworden zonder zijn markante jeugd, zonder zijn intensieve ervaringen in de vakbeweging, en zonder zijn indringende jaren in parlement en kabinet? Dit alles zou natuurlijk als 'leerschool' kunnen worden afgedaan, maar daarmee doen we die tijd ernstig tekort. Kok zou een andere premier zijn geweest, als hij geen voorzitter van de FNV, geen opvolger van Joop den Uyl als PvdA-fractievoorzitter, geen minister van Financiën en vicepremier in het kabinet-Lubbers/Kok was geweest. Hij zou zelfs geen premier zijn geweest. Deel II van de biografie verschijnt over enkele jaren. Hier gaat het om deel I van het bewogen leven van Wim Kok.

Dit eerste deel telt acht hoofdstukken over Wim Koks tijd bij de vakbeweging, bijna vijfentwintig impregnerende jaren, intern zowel als extern.

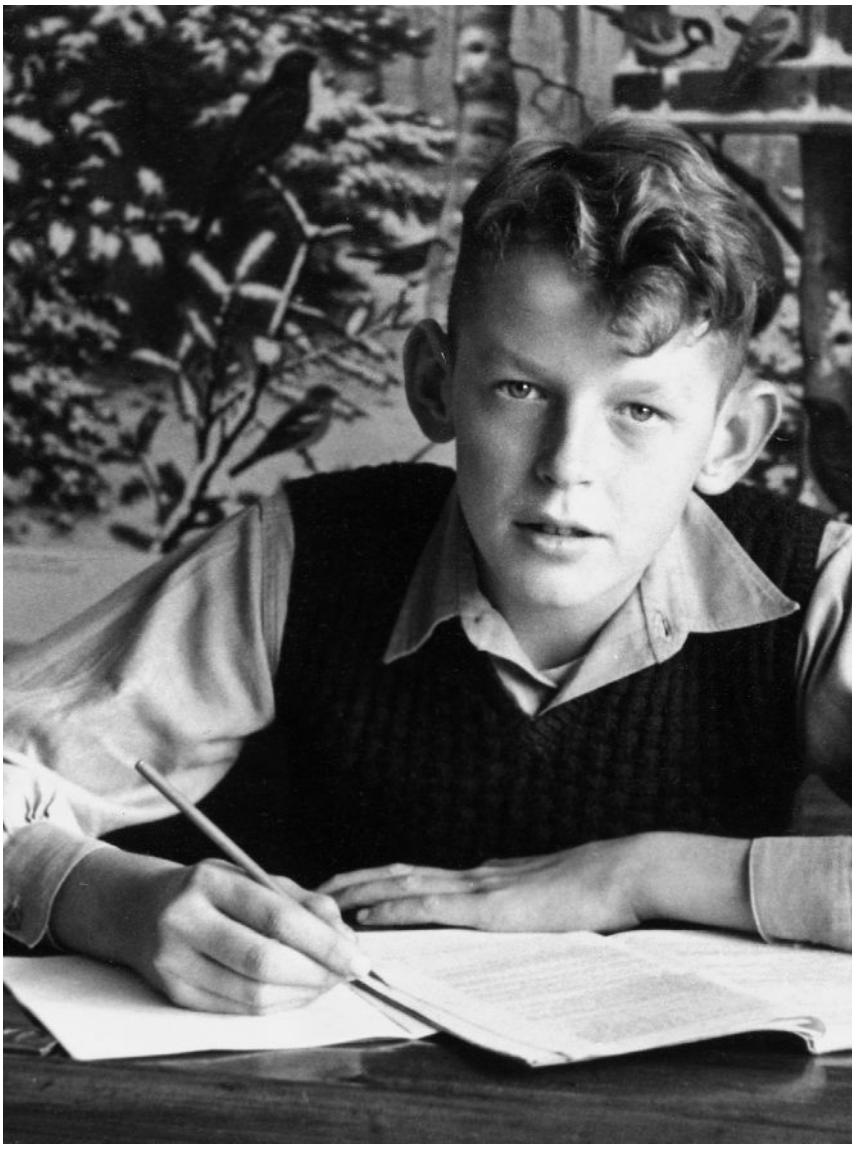
In menig opzicht is hij altijd een vakbondsman gebleven. De volgende acht hoofdstukken beschrijven Koks tijd als politicus: zijn onwennige begin als voorman van de PvdA, zijn parlementaire vuurdoop in de Tweede Kamer en zijn stormachtige ervaring als regeerder en politiek bestuurder in het derde kabinet-Lubbers. Het laatste hoofdstuk beschrijft het wonderbaarlijke jaar 1994, toen Wim Kok tegen ieders verwachting in de verkiezingen als 'verliezend winnaar' afsloot en na een ongebruikelijke kabinetsformatie met zijn paarse kabinet op het bordes van Huis ten Bosch stond. Het boek begint met een hoofdstuk over de 'de polder van herkomst', over Koks karaktervormende jeugd in de Krimpenerwaard. Verspreid over dit eerste deel bevatten zes hoofdstukken 'cursiefjes' over zijn leven met Rita, met hun ouders en met hun kinderen: Koks privédomein. Een gesloten, particulier persoon als Wim Kok liet niet meer van zichzelf zien dan hij strikt nodig achtte.[7]

In augustus 1994, op de drempel van een nieuwe fase in Koks leven, vond een begenadigd journalist woorden om de aanstaande premier van Nederland in de kern te kenschetsen:

> En tegelijk is hij authentiek, deze erfgenaam van Drees. Kok weet van zichzelf dat hij van nature niet de beste is en daarom heeft hij vanaf zijn vroegste jeugd zichzelf geleerd dat hij ervoor moet werken. Hij is niet getapt, hij is niet briljant, hij is niet geverseerd in de sociale omgang. Hij is wel een overlever zonder weerga. Hij heeft de overtuiging dat hij er op eigen kracht moet komen en dat hij nooit geheel en al op zijn omgeving moet vertrouwen.[8]

Zo ging Wim Kok zijn weg, op eigen kracht.

1
De polder van herkomst

LEERLING VAN DE OPENBARE LAGERE SCHOOL IN BERGAMBACHT.

Wim Kok zou het ver brengen. Hij werd minister-president van Nederland, leider van twee naar hem vernoemde kabinetten, de derde socialistische premier na Willem Drees en Joop den Uyl, en voorlopig ook de laatste.[1] En dan nog vicepremier en minister van Financiën, fractievoorzitter en politiek leider van de Partij van de Arbeid en, daarvoor, als voorzitter van twee grote vakcentrales, gevierd vakbondsman. Zijn 'erelijst' telt vele tientallen verdiensten en functies. In feite bleef hij tot op hoge leeftijd actief, ook Europees en internationaal, voor organisaties die op zijn inzet met succes een beroep deden. Bovendien was hij minister van staat.

Kok was kortom een door de wol geverfd bestuurder, een vooraanstaand politicus en een gezien staatsman. Bereidde zijn afkomst hem voor op dit leven op hoge plaatsen? Stond zijn toekomst in de sterren geschreven? Zeker niet. Al speelde zijn jeugd wel een rol, toch was de uitkomst verre van vanzelfsprekend. Integendeel zelfs, hij lag door zijn herkomst eerder op achterstand dan op voorsprong. Bovendien was hij van nature geen 'netwerker' en stond hem niet echt een loopbaan voor ogen. Een schrander verstand, een volhardend talent en grote plichtsgetrouwheid brachten hem stapsgewijs vooruit. Een 'rode' opvoeding, hard werken en een portie geluk deden de rest. Wim Kok moest voor zijn gevoel van ver komen.

Bergambacht en het 'rooie durp'

Op 29 september 1938 werd Wim geboren als Willem Kok.[2] Zijn wieg stond in Bergambacht, een markant dorp met middeleeuwse wortels, dicht bij de Lek in de Krimpenerwaard gelegen. Deze uitgestrekte polder, ingeklemd door rivieren en doorkruist door talloze weteringen en sloten – een 'waard vol wind en water'[3] –, bood de opgroeiende jongen een bij uitstek Hollands toneel. Al meer dan vierhonderd jaar woonde het geslacht Kok in Bergambacht en de omliggende dorpen Ammerstol en Lekkerkerk; vele generaties lang waren het vissers en boeren, vaak beide.[4] Het platteland kenmerkte er zich door veeteelt; zo was het (en is het nog steeds) het hartland van de Goudse boerenkaas. Maar vooral langs het water was ook nijverheid te vinden, in de eerste plaats op de scheepvaart gericht. Oude ambachten – Wims ene grootvader was rietsnijder, de andere touwslager – zijn nu praktisch verdwenen, maar houtbewerking vindt er nog steeds plaats. Bergambacht gold in Koks jeugd met zeven timmerfabrieken als het 'Zaandam van de bouw'. Nu staat er nog één. Rotterdam was en is er de natuurlijke metropool.

Zijn ouders, Willem Kok en Neeltje (of Nel) de Jager,[5] trouwden op 28 oktober 1937 en vestigden zich in Bergstoep, een lintvormig buurtschap wat apart gelegen van het hoofddorp en woonoord van vooral arbeiders die

werk vonden aan de Lek. Opa en oma ('opoe') Kok woonden een paar honderd meter verderop, onder aan de dijk. Dijklaan 130,[6] het huis waar Wim zijn eerste veertien levensjaren doorbracht, maakte deel uit van een groep van achttien kleine woningen die werden verhuurd door de woningbouwvereniging 'Het Volksbelang'.[7] Ze liggen aan een watertje vol riet en vis, in Wims jeugd door een hoge stenen brug met de doorgaande weg aan de overzijde verbonden. Achterom worden ze omzoomd door een schuur, een kleine tuin en wederom een watertje. Niet alleen door deze ligging vormden de bewoners toen een nauw met elkaar verbonden gemeenschap; sociale omstandigheden voegden daar het nodige aan toe. In de lokale volksmond heette Bergstoep het 'rooie durp'.[8]

Vader Kok was timmerman, aanvankelijk los arbeider. Tijdens de crisis van de jaren dertig betekende dit een steeds terugkerende onzekerheid. Had hij vanaf het voorjaar steeds werk, vaak op bouwprojecten in Rotterdam, vanaf het najaar was hij doorgaans op de karige steun aangewezen. Het was een bestaan in aanhoudend gebrek, waarbij echtgenote Neeltje met allerlei vernuftige, vaak harde huishoudelijke arbeid de spaarzaamheid opvoerde. Ook al werd bij Wim thuis de armoede waardig en met opgeheven hoofd gedragen, toch werd er elk dubbeltje omgedraaid voordat het werd uitgegeven.

Tijdens de oorlog was Neeltje grotendeels alleen met zoon Wim thuis. Willem slaagde erin aan arbeidsinzet in Duitsland te ontkomen door met zijn zuster en zwager op een aak de Rijn op en neer te varen. In de Hongerwinter leden zij echt honger en gebrek: moeder naar de gaarkeuken voor vitamineloos voedsel en zoon dynamotrappen om een beetje licht in huis te maken. Lokale boeren lieten zich bij het stillen van de honger vaak niet van hun beste kant zien. Vader Kok, die aan het einde van de oorlog soms weer thuis was en voor zijn gezondheid melk nodig had, fietste dan naar boer Snoek voor een extra kannetje, voor een kwartje per liter. Kleine Wim ging met zijn vader mee, achter op de fiets.[9]

Na de bevrijding klaarde de hemel op. Willem wist in dienst te treden bij 'De Concurrent', een grote timmerfabriek op de dijk, kreeg daarmee doorlopend werk en blijvende, maar nog lang magere, verdiensten. Het was de tijd van de wederopbouw, met een toenemende behoefte aan woningen en dus timmerwerk. Vader Koks fabriek speelde daarop in met de vervaardiging van deuren, kozijnen en kasten. Niettemin hield in het gezin Kok de onzekerheid nog vele jaren aan. Wie kon beloven dat de crisis niet zou terugkeren? De sociale zekerheid was toen heel sober, stond grotendeels nog in de steigers. Bovendien werden de arbeiders in de fabriek opgejaagd door de klok en de teller: met verhoogde arbeidsproductiviteit werd Nederlands wederopbouw gediend, zo had de regering bepaald. Wekelijks werd van elk perso-

neelslid de productie gemeten: de harde werkers ontvingen prestatieloon, maar de achterblijver kon van zijn baan niet zeker zijn. Deze 'Berenschot-methode'[10] bezorgde Wims ouders geregeld gierende zenuwen. In 1946, acht jaar na Wim, werd Bas geboren, hun tweede zoon en laatste kind.[11]

Wim Kok groeide op in een 'rood' nest. Willem en Neeltje waren van huis uit de sociaaldemocratie toegedaan. Willems vader zat bijvoorbeeld vanaf 1921 enige tijd voor de Sociaal Democratische Arbeiders Partij (SDAP) in de gemeenteraad van Bergambacht. In Bergstoep waren er veel meer wier hart links klopte. In dat deel vierde het dorp dan ook de Dag van de Arbeid: in een parkje aan de dijk, opgeluisterd met zang en muziek en soms een gevierd spreker uit Den Haag of Amsterdam. Daarvandaan vertrok ook de 1 mei-optocht, over de dijk naar Ammerstol, in die tijd een felrode burcht.[12]

In de rest van het dorp overheersten andere politieke voorkeuren, vooral voor partijen uit de protestants-christelijke hoek, zoals de Anti-Revolutionaire Partij (ARP) en de Christelijk-Historische Unie (CHU). De 'steile' Staatkundig-Gereformeerde Partij (SGP) telt er nog steeds een stevige, trouwe aanhang. In het afspiegelingscollege, dat toen in Nederland gebruikelijk was, zat overigens ook wel eens een wethouder van de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (VVD) of de PvdA, maar de burgemeester was in Wims jeugd een antirevolutionair.

Voor het gezin Kok sprak het vanzelf tot de 'Rode Familie' te behoren: lid van de partij, van de vakbond, van de VARA, voor de verzekeringen aangesloten bij de Centrale en 's middags *Het Vrije Volk* op de deurmat, kortweg het hele pakket.[13] Vader Willem werd in die jaren ook penningmeester van de afdeling Bergambacht van de Algemene Nederlandse Bouwbedrijfsbond (ANB), de bouwbond van het Nederlands Verbond van Vakverenigingen (NVV). Dat was een veeleisende functie, die hij onbezoldigd uitoefende en die hem ook automatisch de lokale vertegenwoordiger van het Sociaal Fonds Bouwnijverheid maakte. Honderden leden, maar ook niet-leden, kwamen achterom bij huize Kok op bezoek om hun problemen met werk, werkloosheid of sociale zekerheid te bespreken.

Eens in het jaar, met de zomer in zicht, kwamen ze ook in grote drommen langs om hun van de werkgever ontvangen vakantiebonnen in klinkende munt om te laten zetten. Daarvoor verscheen dan de avond ervoor op de nogal smalle Dijklaan een groot waardetransport met het benodigde geld. Het was voor Kok senior een hele verantwoordelijkheid, lastig ook: ervoor zorgen dat het geld 's nachts goed opgeborgen was, het de volgende dag uitbetalen, alles tellen en registreren, allemaal handwerk, dit alles op de tafel in het midden van de kleine huiskamer. Aan diezelfde tafel was jonge Wim gewoon zijn huiswerk te maken.

In april 1945, kort voor de bevrijding en de definitieve thuiskomst van zijn vader, ging Wim naar school; in die tijd waren er wel meer 'Aprilscholen'. De Openbare Lagere School stond toen in de Raadhuisstraat, midden in het dorp en pal tegenover de monumentale, vijftiende-eeuwse Grote of Sint Laurentiuskerk. Naar deze school, twintig minuten van zijn huis gelegen, liep hij dagelijks twee keer op en neer, 's ochtends en 's middags.

Om twaalf uur kwam Wims vader van de fabriek en gebruikte het gezin gezamenlijk het warme middagmaal. Die gang naar school legde Wim op klompen af: voor schoenen was geen geld, wat duurde totdat hij bijna van school afging. Hij was in het dorp overigens niet de enige jongen die op klompen liep. School vormde geen last voor Wim, integendeel: zij bood hem een venster op de wereld. Hij kreeg er wat speelkameraadjes en hij leerde graag en steeds gemakkelijker. Zelfs de godsdienstles van de orthodoxe dorpsdominee volgde hij aandachtig. Hij was met zijn schoolwerk doorgaans als eerste klaar, maar zijn klasgenoten liet hij niet afkijken: hij draaide zijn werkblad om.[14]

Lezen was zijn lust en leven. Zijn moeder was er heel trots op dat Wim dit al kon voordat hij naar school ging. Dat moet dan uit de krant of een geleend boek zijn geleerd, want boeken bezaten ze thuis niet. De kleine boekenvoorraad op school had hij na enige tijd 'stukgelezen'. De plaatselijke leesbibliotheek bood uitkomst, ook met buitenlandse lectuur, van Karl May tot Jules Verne en zelfs Charles Dickens en Emile Zola. Bij ongetrouwde familie van zijn vader, die midden in het dorp woonde en bij wie Wim tussen de middag wel eens zijn brood verorberde, kon hij doorgaan met lezen.[15] Intussen waren zijn klasgenoten rond de school aan het ravotten. Gelukkig was ook schoolhoofd Verhoeven graag bereid hem toegang tot zijn eigen boekenkast te verlenen, maar uitlenen deed hij niet: Wim moest zaterdagsmiddags bij hem thuiskomen om zijn boeken te mogen lezen. Deze brommerige bovenmeester werd later nog een belangrijke wegwijzer in het vergroten van Wims wereld.

De wijde wereld in?

Wims wereld was klein, 'dichtgeplakt met kranten'. Daar kunnen we ons in het huidige Nederland nauwelijks een voorstelling van maken. Hij leefde in een overzichtelijk dorp, toen ruim drieduizend inwoners groot, en dan nog een beetje apart in Bergstoep, waar niet meer dan tweehonderdvijftig mensen woonden. In de meer welvarende delen van het dorp, zoals Bovenberg en Benedenberg, kwam hij als jonge jongen zelden.

Wims dorp kende voor een autoloos gezin weinig verbindingen met de

buitenwereld. In Schoonhoven, zes kilometer de Lek op, kwam hij heel af en toe. In Gouda, twaalf kilometer naar het noorden, misschien eens per jaar; de reiskosten alleen al. Dat gold helemaal voor Rotterdam, de grote stad. Daar ging het gezin 's zomers een dagje naartoe: met de Lekboot vol veeboeren naar de Rotterdamse haven. Dan met de tram door naar Diergaarde Blijdorp en tussen de middag naar café Spaans voor een flesje cola bij de meegebrachte boterham. Daarna nog een bezoek aan de Cineac op de Coolsingel en aan het einde van de middag met dezelfde boot weer terug naar huis. Dat was de jaarlijkse vakantie. Ook nam zijn vader hem af en toe mee naar 'De Zilveren Bal', een jaarlijks voetbaltoernooi in Rotterdam. Dat was het wel zo ongeveer. Met oma De Jager, zijn moeders moeder, bestond geregeld contact.[16] Zij woonde in Lekkerkerk, vijf kilometer verwijderd maar dan naar het westen, een busrit ver.

Bergambacht was een ondernemend dorp, maar voor een belangrijk deel nogal behoudend christelijk. Het maatschappelijk leven was meer 'verticaal' dan 'horizontaal' gericht ('boven de polder de hemel'[17]). En aan de zondagsrust probeerde men strikt de hand te houden. Kerkgaande jongeren hebben een op de Dag des Heren fietsende Wim eens bijna de sloot ingedreven. Er zat voor hem weinig anders op dan op de stille zondagen op de Lekdijk de zeldzame voorbijkomende auto's uit andere provincies te 'verzamelen'.[18]

De levensbeschouwelijke verdraagzaamheid die Wim van thuis meekreeg – zijn vader was niet kerks en niet gelovig, zijn moeder luisterde wel eens naar een preek van een vrijzinnige dominee – kwam in zijn dorp kennelijk niet steeds van twee kanten.[19] Dat maakte het dorp nog kleiner. In 1963 – Wim woonde al hoog en breed in Amsterdam – verhuisden zijn ouders naar Uithoorn, bij Aalsmeer. Willem kon er weer timmerwerk krijgen. Maar de benauwdheid van het dorp was een belangrijke reden om Bergambacht te ontvluchten, niet in de laatste plaats voor Wims jonge broer Bas.

Wat Wim wel kijk op een wijdere wereld bood was het socialisme. De beginselen van de sociaaldemocratie kreeg hij als het ware met de paplepel ingegoten. Uit de verhalen van zijn ouders, van de vele vakbondsleden die bij hen over de vloer kwamen en ook uit groeiende eigen ervaring drong zich een krachtige weerzin tegen sociale onrechtvaardigheid op. Het hebben van fatsoenlijk werk, het belang van sociaal verzekerd zijn, mocht dit wegvallen, en de toegang tot onderwijs en gezondheidszorg zijn voor hem, naast een algemene afkeer van de standenmaatschappij, toen vanzelfsprekende waarden geworden. Hij is deze in alle vezels van zijn lichaam gaan meedragen. En ook dat de verwezenlijking ervan samenwerking, organisa-

tie en strijd – een 'beweging' voor een rechtvaardig idee dus – steeds noodzakelijk maakt.

De Rode Familie ervoer hij dan ook als iets geheel natuurlijks en hij was er trots op dat zijn vader deze in Bergambacht hielp dragen: als bestuurslid van partij en vakbond, maar ook als iemand die langs deuren ging om de contributies te innen. Als lokale voorman ontving Willem Kok af en toe 'hoge' bezoekers uit die familie in zijn huis: de latere PvdA-fractievoorzitter Gerard Nederhorst en NVV-vicevoorzitter Dirk Roemers bijvoorbeeld. Tegen die leidslieden, die dan in Bergambacht kwamen spreken, werd indertijd hoog opgekeken. Jonge Wim zoog hun gewichtige woorden als een spons in zich op. Premier Willem Drees, de vader van het 'staatspensioen', was in die jaren bij Kok thuis een groot man.[20]

Ook de radio bood hem een kijk op een wereld groter dan Bergambacht. Wims oor was vaak gekluisterd aan het kastje van de draadomroep om de programma's van de VARA in zich op te nemen, vormend maar ook verstrooiend, van Voskuils commentaren tot VARA's *Showboat*. Andere zenders werden ook wel beluisterd, maar die van de katholieke KRO en de liberale AVRO zo min mogelijk. Het Mandement van 1954, waarmee de katholieke bisschoppen de socialistische beweging in de ban hadden gedaan, werd in huize Kok als hoogst onrechtvaardig ervaren.[21] In de kleine bubbel van Bergstoep had het gezin Kok dus weer een eigen minibubbel ingebouwd, omdat de gezinsleden eigenlijk alleen luisterden naar dingen die bij hen hoorden en pasten.

Toch bood de eigen 'zuil' een blik op de wijde wereld. Zong het socialisme immers niet de 'Internationale', het lied van wereldwijde bevrijding en solidariteit? Dit besef werd via krakende verbindingen uit alle delen van de wereld ook bevorderd door de reportages van radiocorrespondenten; deze boeiden Wim mateloos en deden hem dromen van een spannend, internationaal leven. En toen was er televisie, door Wim voor het eerst ervaren bij een gastvrije winkelier in Ammerstol die hem naar de finale van het wereldkampioenschap voetbal 1954 liet kijken.[22] Het zou tot in de jaren zestig duren voordat het gezin Kok zelf televisie aanschafte, lang nadat Wim het ouderlijk huis had verlaten.

Verlangen had Wim aangeraakt. Toch verlangde hij niet alleen naar iets wat ver weg lag, hij hechtte ook aan zijn omgeving. Zijn stukje van de polder was zeker wel 'zijn land'. Een speciaal bezoek van Kok en zijn biograaf aan Bergambacht[23] bracht de herinnering aan een Hollandse jeugd weer tot leven: wegkruipertje (verstoppertje) spelen met buurtgenootjes rond de stenen brug, vissen in de vliet voor het huis, schaatsen op de wetering, met andere kinderen ijs kraken ('piepen') op dun ijs van sloten aan de over-